

MISIR'DAKİ EYYUBİ DEVRİ MİMARİ ESERLERİ : TÜRBELELER

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Ali BAYHAN*

Özet

Mısır'da kurulan ve İslam dünyasında çok geniş bir coğrafyada hüküm süren Eyyubiler, sanatta ve kültürde önemli eserler vermişlerdir. Bunların bir diğer grubu da türbelerdir. Mezar mimarisinin ve bununla bağlantılı olarak defin geleneğinin çok köklü olduğu Mısır'da Eyyubiler döneminde inşa edilen mezar yapıları; İmam Şafi'î Türbesi (1211-12), Abbasi Halifeleri Türbesi (1242-43), Necmeddin Salih Eyyub Türbesi (1250), ve Şeceretü'd-Dür Türbesi (1250)'dir. Bu türbeler, kare planlı ve tek kubbeyle örtülü yapıları ve süslemeleriyle dikkat çekerken, İmam Şafi'î'nin sandukası da Eyyubi devrinin en muhteşem ahşap eserlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kubbe, türbe, İmam Şafi'î, ahşap sanduka.

ARCHITECTURAL WORKS OF THE AYYUBID PERIOD IN EGYPT : TOMBS

Abstract

Ayyubids established in Egypt and ruled in very large area of the Islamic world, produced important works in the field of art and culture. The other group of these are tombs. In Egypt where the grave architecture and the tradition of burial were very old, the tombs which were built in the period of the Ayyubids are The Tomb of Imam Shafi'î (1211-12), The Tomb of Abbasid Khalifates (1242-43), The Tomb of Necmeddin Salih Eyyub (1250) and The Tomb of Şeceretü'd-Dür (1250). On the one hand these tombs are remarkable buildings with their architecture which had square plan and covered single dome, and decoration, on the other hand it has been considered that the sarcophages of Imam Shafi'î is the one of the most magnificent wood works in the Ayyubid period.

Key Words: Dome, tomb, Imam Shafi'î, wood sarcophages.

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, 25240-ERZURUM.

1- GİRİŞ

Eyyubilerin tarih sahnesine çıkışları Nureddin Zengi'nin himayesindeyken, 1164-1169 yılları arasında Mısır'a yapılan seferlere rastlar. Eyyubi Devleti'nin kurucusu Selahaddin-i Eyyubi, Haçlı saldırılarına karşı Fatimilere yardım için Nureddin Mahmud'un gönderdiği Şirkuh komutasındaki orduda yer alarak Mısır'a geldi (8 Ocak 1169). Neticede Şirkuh Fatimilere vezir tayin edildi. O ölünce yerine Selahaddin-i Eyyubi vezir oldu. Kısa zamanda Fatimi Devleti'nin izlerini ortadan kaldıran (1171) Selahaddin-i Eyyubi, Nureddin Mahmud'un ölümünün ardından (1174) Abbasi Halifesinin hukuki hakimiyetini tanıyarak devletin bağımsızlığını ilan etti. Bu arada Selahaddin'in ağabeyi Turanşah Yemen'i (1174), Karakuş komutasındaki ordu da Libya'nın büyük bir kısmını (1173) ele geçirdiler. Ancak Selahaddin'in adı, aslında Haçlı seferlerine ve Şii'lere karşı verdiği mücadelelerle İslam dünyasında şöhret buldu. 1187'de Haçlıların elindeki Kudüs'ü geri aldı. Selahaddin-i Eyyubi 4 Mart 1193'te Şam'da öldüğü zaman Mısır, Libya, Hicaz, Yemen, Filistin, Şam, Malatya ve Ahlat'a kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Hemedan'a kadar Irak'ta adına hutbe okunuyordu. Bu sebeple de İslam dünyasında oldukça geniş bir alanda Eyyubiler, söz sahibi olmuşlardır.¹ Mısır kolu (1171-1250), Dımaşk kolu (1186-1260), Halep kolu (1183-1260), Meyyafarikin, Cebel ve Sincar kolu (Diyarbakır) (1185-1260), Hısn-ı Keyfa ve Amid kolu (1232-1462) ile Yemen kolu (1174-1229) olmak üzere altı kol halinde farklı tarihlere kadar çok çeşitli bölgelerde hüküm süren Eyyubiler, Mısır'da İslam sanatları açısından büyük önem taşıyan mimari eserler meydana getirmişlerdir. Bunlardan bir grubu da İmam Şafiî Türbesi (1211-12), Abbasi Halifeleri Türbesi (1242-43), Necmeddin Salih Eyyub Türbesi (1250) ve Şeceretü'd-Dür Türbesi (1250)'nin oluşturduğu mezar yapılarıdır.

¹ Tarihçe için bkz. R. Şeşen, **Selahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti**, İstanbul 1983; a.mlf., **Selahaddin Eyyubi ve Devlet**, İstanbul 1987; a.mlf., "Hittin'de Selahaddin'in Ordusu", **Belleten**, LIV/209, Ankara 1990, s. 427-434; a.mlf., "Eyyubiler", **DİA**, XII, İstanbul 1995, s. 20-31; C. H. Becker, "Eyyubiler", **İ.A.**, IV, İstanbul 1997, s. 424-429; Ş. Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi**, Ankara 1996, s. 352-361; **Türk Dünyası Kültür Atlası**, I, İstanbul 1997, s. 154-159.

2. MISIR'DAKİ EYYUBİ TÜRBELERİ

2. 1. İmam Şafi'î Türbesi

Kahire'de, kalenin güney tarafındaki Karâfetü's-Suğra (İmam Şafi'î) Mezarlığı'nda bulunan türbe, İmam Şafi'î'nin mezarı üzerine Eyyubiler devrinde yapılmıştır ve Mısır Eski Eserler Kurumu tarafından 281 numarayla tescil edilmiştir.² Selahaddin-i Eyyubi, İmam Şafi'î'nin mezarının yakınında 1176-79 yılları arasında bir medrese inşa ettirirken mezar için de bir ahşap sanduka yaptırmıştır. Melik Kamil'in 1211-12'de, İmam Şafi'î'nin mezarının üzerine bir türbe inşa ettirdiği yapı içerisindeki kitabeden anlaşılmaktadır. Osmanlı döneminde, 1761'de Abdurrahman Kethüda, medresenin yerine mescit yaptırırken türbeyi de büyük oranda tamir ettirmiş ve bu esnada türbenin girişinin sol tarafına bir de sebil ekletmiştir (Foto.: 1). 1772'de devrin önde gelen yöneticilerinden Emir Ali Bey el-Kebir, türbede geniş çaplı bir onarım gerçekleştirmiştir. 1814'te Mehmet Ali Paşa, Nil Nehri'nden mescide su getirtmiştir. 1891-92'de Hidiv Tevfik'in tamir ve tadilatlarıyla türbe ve mescit günümüze ulaşmışlardır.³

Dışarıdan bakıldığında türbe cepheleri iki katlı bir görünüm sergilemektedir. Yüksekliği 16.87 m.yi bulan cephelerin alt kısmında kapı, pencere ve sivri kemerli nişlerle hareketlilik sağlanmış, ayrıca burası geometrik geçme motifleri ihtiva eden bir süsleme kuşağı ile de bir uçtan diğer uca kuşatılmıştır. Üst kısım ise yivli başlıkları olan omurga kemerli nişlerle tezyin edilmiştir; nişler arasındaki boşluklarda Endülüs tarzında stuko bezeme unsurlarına yer verildiği görülmektedir. Bunların da üzerine yarım daireden daha yüksek, sivri profilli bir ahşap kubbe yerleştirilmiştir. Kurşunla kaplanmış olan kubbede yeşil renkli çinilere rastlanılmıştır. Bunlar Sultan Kansu Gavri'nin türbeyi tamir ettirdiğinde kubbeyi

² **Fihrisu'l-Âsâri'l-İslâmiyyeti bi-Medîneti'l-Kâhirati**, Kahire 1951, s. 6.

³ Türbenin tarihçesi ve mimarisi için bkz. G. Wiet, "Les inscriptions du mausolée de Shafi'î" **Bulletin de l'Institut d'Égypte**, 15, 1933, s. 167 vd.; K. A. C. Creswell, **The Muslim Architecture of Egypt**, II, Oxford 1952-60, s. 64-76; S. M. Muhammed, **Mesâcidu Mısır ve Evliyâuhâ's-Sâlihûn**, II, Kahire 1976, s. 150-157; A. P. Mübarek, **el-Hıtatü't-Tevfikıyyeti'l-Cedîdeti li-Mısra'l-Kâhirati**, V, Kahire 1986, s. 55-63; H. Abdülvahhab, **Târîhu'l-Mesâcidi'l-Eseriyyeti fî'l-Kâhireti**, Kahire 1993, s. 106-113; E. el-'Amrî - 'A. el- Tâyeş, **el-İmâratu fî Mısır el-İslâmiyyeti (el-'Asreyn el-Fâtımî ve'l-Eyyûbî)**, Kahire 1996, s. 156-165; D. Behrens-Abouseif, **Islamic Architecture in Cairo**, Cairo 1996, s. 85-87; a.mlf., "Kubbetü'l-İmam eş-Şafi'î" **DİA**, XXVI, Ankara 2002, s. 303-304.

çini ile kaplattığını gösteren en önemli bulgulardır.⁴ İmam Şafi'î Türbesi'nin kubbesinin en üstünde, eskiden güvercin vb. diğer kuşlar için buğday gibi hububat koymaya yarayan bir sandal vardır⁵ (Foto.: 2, Çizim: 2).

Türbe, her bir kenarı 15 m. olan kare planlı bir yapıdır (Çizim: 1). Şu anda bitişikteki mescitten geçilen türbenin asıl girişi, kuzey duvarda yer alan ve Kahire'deki en eski kasetli ahşap tavanların örneklerinden birini sergileyen pencere olmalıdır. Yapının içerisi farklı dönemlerdeki onarım ve tadilatlar dolayısıyla çok karmaşık bir hal almıştır. Kible istikametini düzeltmek için güneydoğu köşeye yerleştirilen mihrap ile duvarların alt kısmındaki renkli mermer levhalar Sultan Kayıtbay'ın 1480 yılındaki tamiratına aittir. Kubbe ve geçiş bölgesindeki süslemeler Emir Ali Bey el-Kebir tarafından 1772'de yaptırılmıştır. Orijinal tezyinat, kandilleri taşıyan ahşap kirişlerle duvarları dolanan ahşap kuşaklarda bulunmaktadır. Kubbeye geçiş kısmı onarım izleri taşır. Sultan Kayıtbay'ın tamirinde kare şekilli kasnağın her kenarına orijinal pencerelerden bir bölümünü kapatan sivri kemerli birer pencerenin eklenmesi, tromplarla aynı profile sahip pencerelerin düzenini bozmuştur. Trompların tasarımı Eyyubi devri için her ne kadar gelişmiş gibi görünürse de, kubbenin boyutlarının gerektirdiği bir uygulama olmalıdır (Çizim: 3). Güney duvardaki üçlü mihrap düzeni, Fatımi türbelerinde görülen bir tatbikattır. Yapının içerisinde günümüzde iki adet sanduka vardır. Bunlardan birisi (I), İmam Şafi'î'ye ait olup Selahaddin-i Eyyubi tarafından yaptırılmış Kahire'deki Ortaçağ ahşap işçiliğinin en muhteşem örneklerindendir (Foto.: 3). Kufi ve sülüs karakterli kitabelere sahip sanduka, Ubeyd el-Neccâr ibn Meâlî şeklinde usta adını ve 1178-79 tarihini taşımaktadır. İmam Şafi'î'nin ismini

⁴ Mısır'da Memluk ve Osmanlı dönemlerinde bazı yapılarda kubbelerin dışarıdan benzer şekilde çinilerle kaplanmış oldukları görülmektedir. Bu uygulamanın İran etkisiyle Mısır'da geliştiği sanılmaktadır. Kale'deki 1318 tarihli Nasır Muhammet bin Kalavun Camii'nin mihrap önündeki kubbesi yeşil (A. A. Bayhan, "Mısır'daki Türk Kültür Varlığından Örnekler : Kahire/Nasır Muhammet B. Kalavun Camii", **Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, S. 7, Erzurum 2001, s. 26), 1528 tarihli Süleyman Paşa Camii ile bitişigindeki Sıbyan Mektebi lacivert ve 1534 tarihli Şeyh Suud Zaviyesi ise yeşil olarak tek renkli çinilerle kaplı kubbe örtülerine sahiptir. Bkz. A. A. Bayhan, **Mısır'da Osmanlı Devri Mimarisi** (Y. Y. Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi) Van 1997, s. 25-28, 397; R. H. El-Halife, **Fünunu'l-Kahirati Fi'l-Ahdi'l-Osmani (1517-1800)**, Kahire 1984, s. 32 v.d.

⁵ Türbelere küçük sandalların konulması eski bir Mısır geleneğidir. Türbede yatan kişinin doğum günündeki törenlerde içerisine buğday ve benzeri hububat malzemesi konulurdu. Luksor'daki Ebu'l-Haccâc Türbesi'nde görülen sandal en önde gelen ve en dikkat çekici örneklerdendir. D. Behrens-Abouseif, **a.g.e.**, s. 85; **a.mlf.**, **a.g.m.**, s. 304. Ayrıca İmam Şafi'nin doğum gününde yapılan geniş çaplı dini törenler hakkında bkz. Evliya Çelebi, **Seyahatname** (Çev. M. Çevik), X, İstanbul 1993, s. 313 ve 402.

ve ölüm tarihini veren mermer taş orijinaldir. İkinci sanduka (III), türbenin banisi Melik Kamil'in annesi için yapılmıştır. Ancak bu ahşap sanduka iyi korunamamıştır. Ayrıca Selahaddin-i Eyyubi'nin hanımı Şemse Hatun ve oğlu Melik Aziz Osman da bu türbede gömülüdür, fakat yerleri belli değildir.

2.2. Abbasi Halifeleri Türbesi

Kahire'de Seyyide Nefise Mezarlığı'nda, Eşref Caddesi'nde yer alan türbe, Mısır Eski Eserler Kurumu tarafından 276 numarayla tescil edilmiştir.⁶ Yapını, yaptıranı ve tarihi tam olarak belli olmayan türbe, farklı tarihlere verilmektedir. Mısır'daki Eyyubi eserleri ile ilgili önemli çalışmalar gerçekleştiren Creswell, türbenin Eyyubi tarzı mimariyi yansıttığını, dolayısıyla bu dönemde Abbasi Halifesinin elçisi Ebu Nadla için 640 H./1242-43 M. tarihinde inşa edilmiş olabileceğini ifade ederken, D. Behrens-Abouseif, süslemeleri yanı sıra kubbe geçişleri sebebiyle eserin Memluk Sultanı Baybars'ın 1260'lı yıllarda oğulları için inşa ettirdiği bir mezar yapısı olması gerektiğini belirtir.⁷ Fakat ilk görüşün son yıllarda yapılan çalışmalarda daha fazla kabul gördüğü anlaşılmaktadır.⁸

Türbenin dışarısında, uzunlukları 9.47 m. cephelerden üçü açık, diğeri Seyyide Nefise Meşhedi'ne dayandırılmıştır. Yapının üç girişi vardır; asıl giriş kapısı kuzeybatı kenardadır, diğer ikisi ise güneybatı ve kuzeydoğu kenarlarda şu anda pencereye dönüştürülmüş vaziyettedir. Zaten dış cepheler mimari açıdan birbirine çok benzemektedir. Ortada kapı ya da pencere, iki yanında birer sağır niş ve bunların üstünde istiridye yivli ve mukarnas çerçevesi nişlerle hareketli bir cephe düzeni mevcuttur. Güneydoğu kenarda, ortada diğer yönlerdeki kapı veya pencere yerine mihrabı destekleyen dikdörtgen şekilli bir taşıntı bulunmaktadır. Kemer köşeliklerinde de iki tane madalyon çerçevesi on iki dilimli gülbezek, iki adet de kare çerçevesi, sekiz kollu yıldız motiflerine yer verilmiştir. Köşeler dört sıra mukarnas tepelikli pahla kesilmiştir. Daha üstte dört köşede dışarıya yansıtılmış geçişlerin üzerinde sekizgen kaska ve sivri kubbe dikkat çekmektedir. Geçiş bölgesinde dört kenarda ikisi altta, birisi üstte olmak üzere üçlü pencere düzeni yer almaktadır (Foto.: 4-6).

Türbe içten, her kenarı 6.76 m. olan, kare planlı bir yapı sergilemektedir. Güneydoğu kenarın ortasında yarım daire şekilli mihrap nişi yer almaktadır. Ayrıca kible duvarında Kur'an-ı Kerim'den ayetler içeren kitabeler ile geometrik desenli

⁶ **Fihrisu'l-Âsârî'l-İslâmiyyeti bi-Medîneti'l-Kâhirati**, Kahire 1951, s. 6.

⁷ D. Behrens-Abouseif, **a.g.e.**, s. 13-14.

⁸ E. el-'Amrî - 'A. el- Tâyeş, **a.g.e.**, s. 166.

süslemeler mevcuttur. Yapı; üçlü mukarnas dizilerinden ibaret, iki kademeli geçişler üzerine oturan, tek kubbeyle örtülüdür. Geçiş bölgesinde ve kubbe içerisinde bitkisel, geometrik motifler ve Kufi yazılardan oluşan süslemeler vardır. Geçişlerdeki alçı üzerine siyah, kırmızı, yeşil ve altın sarısı olmak üzere çok renkli ve çok gösterişli bir tezeynattır. Kubbe eteğinde Kahire mimari süslemesinde tek örnek olan Kufi yazılı düğümlü bir kuşak vardır. Kubbe içerisi ise nefis alçı kaplamalı ve boyalı madalyonlarla süslüdür. Türbenin içerisinde bulunan sekiz sandukadan birincisi ve en büyüğü (I), Abbasi elçisi Ebu Nadla (640/1242-43)'ya, ikincisi (II) Kamer adında bir hanıma (826/1423), beşincisi (V) Sultan Baybars'ın oğullarından Enes (664/1266)'e, yedincisi (VII) Sultan Baybars'ın diğer oğlu Ömer (668/1269-70)'e aittir; üçüncüsü (III), dördüncüsü (IV) ve altıncısı (VI) isimsiz ve tarihsiz, sekizincisi (VIII) ise isimsiz, ancak (710/1310-11) tarihlidir (Çizim: 4).

2.3. Sultan Salih Necmeddin Eyyub Türbesi

Kahire'de, Nahhasin Bölgesi'nde, Mu'iz Li-Dini'l-lah Caddesi üzerinde yer alan ve aynı adla anılan medresenin kuzey köşesine bitişik⁹ olan türbe, Sultan Salih Necmeddin Eyyub'un 1249 yılında ölümünden sonra hanımı Şeceretü'd-Dür tarafından 648/1250 tarihinde yaptırılmıştır.¹⁰

Türbenin dışarı açık tek cephesi vardır, o da kuzeybatı yöndeki ana cephedir. Cephe sivri kemerli yüzeysel üç nişle hareketlendirilmiştir. Nişlerin içerisinde, altta ortadaki daha geniş ve daha yüksek, madeni parmaklıklı ve dikdörtgen şekilli pencereler açılmıştır. Pencerelerin alınlık kısmında bitkisel süslemelere, nişlerin kemerlerinin içerisinde de kabarlara yer verilmiştir. Böylece 11.35 m. yüksekliğe ulaşan cephe, basamaklı dendanlarla nihayetlenmektedir. Üstte birer basamakla geçişler dışa yansıtılmıştır. Dört tarafında ikisi altta, birisi üstte üçlü pencere sistemine sahip sekizgen şekilli kasnağın üzerinde sivri profilli kubbe yükselmektedir. Kubbenin aleminde de küçük bir sandalın bulunduğu görülebilmektedir (Foto.: 7).

⁹ Mısır Eski Eserler Kurumu tarafından medrese ile birlikte 38 numarayla tescil edilmiştir. **Fihrisu'l-Âsâri'l-İslâmiyyeti bi-Medîneti'l-Kâhirati**, Kahire 1951, s. 1. Evliya Celebi, Sultan Salih Necmeddin Eyyub Medresesi'nden "Sultan Salih Camii" olarak bahseder ve Sultan Salih'in gömülü olduğu bir türbeye sahip olduğunu ifade eder. Bkz. Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s. 302.

¹⁰ **Fihrisu'l-Âsâri'l-İslâmiyyeti bi-Medîneti'l-Kâhirati**, Kahire 1951, s. 1; K. A. C. Creswell, **a.g.e.**, s. 100 vd.; D. Behrens-Abouseif, **a.g.e.**, s. 90-91; E. el-'Amrî – 'A. el-Tâyeş, **a.g.e.**, s. 170.

Kuzey köşedeki dikdörtgen şekilli (1.52 X 2.76 m.) kapıdan¹¹ dehlize, oradan da sağa dönerek türbeye ulaşılmaktadır. Yapı içeriden, her bir kenarı 10.90 m. olan kare planlıdır (Çizim: 5). Güneydoğu duvarın ortasında 1.81 m. genişliğinde ve 6.06 m. yüksekliğinde, iki yeşil sütuncenin taşıdığı sivri kemerli bir mihrap mevcuttur. Kuzeybatı duvarda derinlikleri birbirinden farklı olan üç pencere açılmıştır. Güneybatı kenardaki iki pencereden birisi medresenin kuzeybatısındaki Maliki eyvanına, diğeri de Hüsrev Paşa Sebil-Kütüba'na¹² bakmaktadır. Kubbeye geçişler üç sıralı mukarnaslardan oluşmaktadır. Geçiş bölgesinde dört yönde pencerelere yer verilmişken, kubbe eteğinde ağırlığı da hafifletmek ve daha fazla ışık temin etmek için dikdörtgen şekilli sekiz pencere daha açılmıştır. Türbenin içerisinde tek ahşap sanduka bulunmaktadır. 2.33 X 1.30 X 1.28 m. boyutlarındaki sandukada Salih Necmeddin Eyyub'un H. 647 senesinde Şaban ayının ortalarında vefat ettiğini içeren kitabe vardır.¹³

2.4. Şeceretü'd-Dür Türbesi

Kahire'de Halife Caddesi üzerinde yer alan türbe, Mısır Eski Eserler Kurumu tarafından 169 Numarayla tescil edilmiştir.¹⁴ Türbenin yapım tarihi kesin olarak bilinmez. Yapı içerisindeki kitabede Şeceretü'd-Dür'ün, sadece ismi ile unvanlarına yer verilmiştir. Turanşah'ın ölümü üzerine Şeceretü'd-Dür, hem Eyyubi saltanatına vekalet etmiş hem de Aybek'ten önce Bahri Memluklara hükümdar olmuştur. Bu sebeple türbenin de Şeceretü'd-Dür'ün Eyyubi saltanatına vekalet ettiği dönemde, 648 H./1250 M. senesinde inşa edilmiş olabileceği sanılmaktadır.¹⁵ 1826-27'de türbe tamir edilmiş, bu esnada kuzeydoğu tarafına bir de mescit ilave edilmiştir¹⁶ (Foto.: 8).

Dışarıdan her bir kenarı 9.25 m. olan kare yapının kible yönü hariç, üç cephesinde birer tane olmak üzere üç girişi vardır. Kuzeybatı ve kuzeydoğu cephelerde sadece dikdörtgen şekilli birer kapı açıklığı dikkat çekmektedir.

¹¹ Kapı üzerinde yapım kitabesi yer almaktadır. Kitabenin metni için bkz. E. el-'Amrî – 'A. el- Tâyeş, a.g.e., s. 172.

¹² Hüsrev Paşa Sebil-Kütüba Osmanlı döneminde 1535 yılında buraya yerleştirilmiştir. Bkz. A. A. Bayhan, **Mısır'da Osmanlı Devri Mimarisi** (Y.Y.Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Van 1997, s. 199-201.

¹³ Kitabenin metni için bkz. E. el-'Amrî – 'A. el- Tâyeş, a.g.e., s. 174.

¹⁴ **Fihrisu'l-Âsârî'l-İslâmiyyeti bi-Medîneti'l-Kâhirati**, Kahire 1951, s. 4.

¹⁵ **Fihrisu'l-Âsârî'l-İslâmiyyeti bi-Medîneti'l-Kâhirati**, Kahire 1951, s. 4; K. A. C. Creswell, a.g.e., s. 135 vd.; D. Behrens-Abouseif, a.g.e., s. 91-93; E. el-'Amrî – 'A. el- Tâyeş, a.g.e., s. 174-175.

¹⁶ Halife Camii olarak da bilinen yapı ile ilgili bkz. A. P. Mübarek, a.g.e., s. 78.

Güneybatı cephe oldukça hareketli bir görünümüne sahiptir. Ortada dikdörtgen şekilli bir kapı bulunmaktadır. Omurga kemerli kapı alınlığı istiridyeye yivleri ve bir mukarnas dizisi ile bezenmiştir. Bunun iki yanında aynı seviyede, istiridyeye yivli birer küçük niş mevcuttur. Kemer köşeliklerinde de gülbezek ve yıldız geçme motiflerine yer verilmiştir. Türbenin köşeleri ise istiridyeye yivli ve bir mukarnas dizili yarım omurga kemeri ile nihayetlenen pahlarla kesilmiştir. Güneydoğu cephede ortada mihrabı destekleyen yarım daire şekilli bir destek yer almaktadır. Kubbe geçişlerin dışarıya yansıtıldığı geçiş bölgesinde, dört yönde pencereler açılmıştır. Bunlar ikişeri altta bireri üstte üçlü açıklıklar halinde düzenlenmiştir. Daha üstte diğer Eyyubi türbelerinde de görülen tarzda bir kubbe yükselmektedir (Foto.: 9).

Yaklaşık 7 metrelik kenar uzunluğu ile kare planlı bir düzenleme sergileyen türbenin içerisinde güneydoğu kenarda, yarım daire şekilli bir mihrap yer almaktadır (Çizim: 6). Üç sıra mukarnasla hareketlendirilmiş omurga kemerli mihrapta, kemer köşeliklerinde geometrik motifli, niş içerisinde ise inci ağacı biçiminde cam mozaik süslemeler bulunmaktadır. Ayrıca mihrapta Kur'an-ı Kerim'den ayetler içeren kitabeler de mevcuttur. Türbenin içerisinde diğer üç kenarda, 2.5 m. genişliğindeki kapı açıklıklarını içine alan omurga kemerlerin çevresinde ve kemer köşeliklerinde yazı, mukarnas dizileri ve arabesk tarzda bitkisel süslemeler dikkat çekmektedir. Ayrıca iç duvarlarda zeminden 2.83 m. yükseklikte ve 46 cm. genişlikte ahşaptan bir kuşak, dört yönü dolanmaktadır. Burada alçı üzerine dua metinlerinden ibaret bir yazı kuşağı vardır. Daha üstte kubbe geçişlerin hemen altında Şeceretü'd-Dür'ün adı ile unvanlarını sıralayan kitabe kuşağı uzanmaktadır. Kubbe geçişleri iki sıra mukarnaslardan ibarettir. Geçiş bölgesinde ve kubbe eteğinde açılmış pencerelerden içeriye ışık sağlanmaktadır. İçeride günümüzde yer alan ahşap sanduka yenidir, ancak eski sandukadan kalma ahşap levhaların bir kısmı, yan taraflarında görülebilmektedir. Bu sandukanın kime ait olduğu da tam olarak belli değildir. Bazıları bunun, Şeceretü'd-Dür'e, bazıları da 1405'te vefat eden Halife Muhammed'e ait olduğunu kabul ederler.¹⁷

¹⁷ E. el-'Amrî – 'A. el- Tâyeş, a.g.e., s. 181.

3- DEĞERLENDİRME

Mısır Arap Cumhuriyeti'nin başkenti olan Kahire, özellikle mezar anıtları açısından zengin, ender şehirlerden birisidir. Günümüz insanını bile hayretler içerisinde bırakan yapılarıyla firavunlar döneminden Giza'daki piramitler, bu kentteki en eski mezar anıtlarıdır.¹⁸ İslâmi dönemde ise Kahire'de ilk defa Fatımiler zamanında (969-1171) türbelerin inşa edilmeye başlandığını görüyoruz. Mukattam ile Fustad arasında harabeleri görülen ve Seb'a Benat "Yedi Kızlar" (1016) denilen bir topluluktan kalma dört mezar yapısı, Mısır'daki kare planlı ve tek kubbeli ilk türbelerdir. Moloz taştan yapılmış duvarlarında her yönde gemi teknesi biçimli kemerlere sahip birer kapıları olan bu türbeler, tromplu köşe geçişleri üzerine oturan birer kubbeyle örtülmüştür. Çoğu zaman mescit olarak da kullanılan bu tip türbe yapımı, XII. yüzyılın ilk yarısında yaygın hale gelmiştir.¹⁹ Bunlar; Yusuf Kardeşlerin Mezarı (1100), Gaffari ve Seyyide Atika Türbeleri (1100-1120), Seyyide Nefise (1090-1138), Seyyide Zeynep ve Hz. Hüseyin (1154) Meşhedleridir. Çoğu Hz. Ali'nin (R.A.) soyundan Şiilerce saygı gösterilen kimselere ait bu türbeler, sonraki dönemde Sünnilerce de sevilip sayıldıklarından asırlar boyu ayakta kalabilmişlerdir.²⁰ Ardından gelen Eyyubiler devrinden İmam Şafi'i (1211-12), Abbasi Halifeleri (1242-43), Necmeddin Salih Eyyub (1250) ve Şeceretü'd-Dür (1250) Türbeleri ile Memlükler döneminden Emir Sancar Cavli (1303-04), Sultan Baybars Çeşnigir (1307-10), Emir Sungur el- Sa'di (1315), Şeyh Zeyneddin Yusuf (1298-1325), Sultan Alaaddin (1347), Emir Şeyhu (1349), Sultan Hasan (1356-61), Sultan Zahir Berkük (1384-86), Hayır Bey (1502-03) ve Gani Bey (1427) Türbeleri, tek kubbeli türbe tipinin Mısır'da gelenekselleştiğini göstermektedir.²¹ Bu türbeler müstakil biçimde inşa edildikleri gibi cami, medrese

¹⁸ Piramitlerle ilgili bilgi için bkz. R. Stadelmann, "Royal Tombs from the Age of the Pyramids", *Egypt*, Köln 1988, s. 47-78; Y. Z. Özer, *Mısır Tarihi*, Ankara 1987, s. 101-108; B. Ünsal, *Mimari Tarihi*, I, İstanbul 1967, s. 28-36; A. Turani, *Dünya Sanat Tarihi*, Ankara 1983, s. 47-51; G. Pischel, "Mısır" Mad. *Sanat Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1981, s. 53-54; G. Lise, *Mısır Sanatını Tanıyalım* (Çev. E. Soley), İstanbul 1986, s. 20-23.

¹⁹ S.K. Yetkin, *İslam Mimarisi*, Ankara 1965, s. 75; a.mlf., *İslam Sanatı Tarihi*, Ankara 1954, s. 99; H. Z. Ülken, *İslam Sanatı*, İstanbul 1948, s. 124-125.

²⁰ D. Behrens-Abouseif, *a.g.e.*, s. 10.

²¹ Eyyubi ve Memlük dönemi türbe mimarisi için bkz. S. K. Yetkin, *İslam Mimarisi*, Ankara 1965, s. 155-171; a.mlf., *İslam Ülkelerinden Sanat*, İstanbul 1984, s. 83-85; a.mlf., *İslam Sanatı Tarihi*, Ankara 1954, s. 181-197; H. Z. Ülken, *a.g.e.*, s. 135-138, 143-149; D. Behrens-Abouseif, *a.g.e.*, s. 11-27, 78-157; A. E. Beksaç, "Eyyubiler (Sanat)" mad., *DİA*, XII, İstanbul, s. 31-33; A. Uluçam, "Eyyubi Mimarisi ve Sanat

veya hankah gibi başka yapılara da bitişik olarak yapılabilmişlerdir. Zengiler vasıtasıyla Büyük Selçukluların mimari anlayışını devam ettiren²² Eyyubiler devrinden önce, Türk dünyasında da kare planlı ve kubbeli mezar yapıları inşa edilmiştir. Buhara'daki İsmail Samani Türbesi (X. Yüzyıl) Orta Asya'da, İslamiyet sonrası bilinen en eski kare planlı ve kubbeli mezar yapısıdır.²³ Daha sonra Karahanlılar devrinden Tim'deki Arap Ata Türbesi (978), Talas'daki Ayşe Bibi ve Balaci Hatun Türbeleri (XII. Yüzyıl), Özkent'teki Orta (1012), Kuzey (1152) ve Güney (1187) Türbelerden oluşan topluluk, Sefid Bulan'daki Şeyh Fazıl Türbesi (XII. Yüzyıl Ortası); Gazneliler döneminden Tus'taki Aslan Cazib Türbesi (997-1028) ve Büyük Selçuklular zamanından Serahs'taki Ebu'l-Fazl Türbesi (XI. Yüzyıl Sonu), Mihne'deki Ebu Sait Türbesi (XI. Yüzyıl Sonu), Meraga'daki Kümbed-i Surh (1147) ve Merv'deki Sultan Sencer Türbesi (1157) Türk tarihinin farklı devirlerinde ortaya çıkan aynı tipin değişik örnekleridir.²⁴

Bu çalışmada ele aldığımız Mısır'daki dört Eyyubi türbesi, boyutları farklılık göstermekle birlikte kare planlı ve tek kubbeli yapılarıyla bir taraftan o zamana kadar Kahire'de inşa edilen Fatımi türbe anlayışını yansıtırken, diğer taraftan özellikle kubbe tipleri, geçiş unsurları ve süslemedeki bazı farklılıklar dolayısıyla da yenilikler sunarlar. Abbasi Halifeleri Türbesi ile Şeceretü'd-Dür Türbesi'nde mihrabın bulunduğu güneydoğu kenar hariç, üç yönde de kapı açıklığına yer verilmesi, Fatımi türbelerinde görülen bir uygulamadır.²⁵

Salih Necmeddin Eyyub Türbesi şehrin merkezinde ve orijinalde medreseyle birlikte planlanması bakımından diğerlerinden farklıdır.²⁶ Gerçi İmam Şafi'i Türbesi'nden önce mezarın yakınına Selahaddin-i Eyyubi bir medrese yaptırmıştı, daha sonra da aynı yere bir mescit ilave edilmişti. Tıpkı Şeceretü'd-Dür Türbesi'ne, geç dönemde bir mescit eklendiği gibi. Ancak bu yapılar arasında Abbasi Halifeleri Türbesi, müstakil yapılmış olması bakımından önem taşır. Ayrıca İmam Şafi'i, Abbasi Halifeleri ve Şeceretü'd-Dür Türbeleri mezarlık alanlarında yapılmaları açısından Salih Necmeddin Eyyub Türbesi'nden ayrılırlar.

Tarihimizdeki Yeri", *Uluslararası Selahaddin-i Eyyubi Sempozyumu (23-24 Kasım 1996)*, Diyarbakır 1997, s. 255-265; K. A. Creswell, *a.g.e.*, s. 64-140; C. Williams, *Islamic Monuments in Cairo*, Cairo 1985, s. (muhtelif).

²² O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 92.

²³ M. Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul 1977, s. 107-109.

²⁴ O. Aslanapa, *a.g.e.*, s. 32-85; Y. Sayan, *Türkmenistan'daki Mimari Eserler (XI.-XVI. Yüzyıl)*, Ankara 1999, s. 60-63, 91-99.

²⁵ S. K. Yetkin, *İslam Mimarisi*, Ankara 1965, s. 75.

²⁶ D. Behrens-Abouseif, *a.g.e.*, s. 93.

Salih Necmeddin Eyyub Türbesi'nde kuzeybatı cephe, tıpkı medresesinde olduğu gibi, sivri kemerli nişlerle hareketlendirilmiş ve bu nişler içerisinde demir parmaklıklı ve dikdörtgen şekilli pencereler açılmıştır. İmam Şafi'î Türbesi'nde cepheler, geometrik süslemeli kuşaklarla iki katlı olarak düzenlenmiştir ve alt kısımda kapı, pencere ve nişlere yer verilirken, üst bölümde istiridyeye yivli niş dizileri ile bunların kemer köşelerinde geometrik motif içerikli daire ve kare şekiller dikkat çekmektedir. Abbasi Halifeleri Türbesi ile Şeceretü'd-Dür Türbesi'nde giriş cepheleri, istiridyeye yivli nişler ve bunların köşelerindeki gülbezek ve yıldız dolgulu kare şekillerle hareketlendirilmiştir. Ayrıca bu iki yapının dört köşesindeki pahlarda, Abbasi Halifeleri Türbesi'nde mukarnas, Şeceretü'd-Dür Türbesi'nde ise mukarnas çerçevesi ve istiridyeye yivli yarım nişten oluşan tepelik kullanılmıştır. Bu şekilde cephelerin hareketlendirilmesi, Mısır'da İslami dönemde Fatımiler devri yapılarında ilk defa ortaya çıkar. El-Akmer Camii (1125 M.)'nin giriş cephesi ile Salih Talayî Camii (1160 M.)'nin cephelerinde istiridyeye yivli kavsaraya sahip veya yüzeysel sivri kemerli nişlerle hareketlilik sağlanmıştır.²⁷ Ayrıca Eyyubi türbelerinde cephe süslemelerinde yer alan mukarnasların öncüsü, el-Akmer Camii'nde taçkapının iki yanında bulunan, Mısır İslam mimarisinde ilk defa ortaya çıkan ve mukarnası çağrıştıran bükey çizgili üçgenlerdir.²⁸ Mısır'da nişlerle hareketli cephe anlayışı, daha sonra Memluklu yapılarında da devam edecektir.

Türbelerin hepsi, mukarnas dolgulu tromplarla geçilen, tek kubbeyle örtülüdür. Fatımi dönemindekilere nazaran daha sivri profilli ve daha sade olan kubbelere İmam Şafi'î Türbesi'ninki ahşaptan yapılması bakımından diğerlerinden farklıdır.

Türbelerde görülen ve eskiden Eyyubi neshi denilen sülüs karakterli kitabeler, onların çevresinde ve zeminindeki yaprak-dal motiflerinin girift bir biçimde işlenmesiyle oluşan bitkisel süslemeler, nişlerin kavsaralarını çevreleyen mukarnas ve istiridyeye yivleri, kemer köşelerinde Endülüs tarzında işlenmiş stuko tezyinat, içeride beden duvarlarını dolanan ve Eyyubi tarzını yansıtan ahşap süsleme şeritleri, kuşaklar ya da daire ve kare gibi çerçeveler içerisine yerleştirilmiş geometrik motifler ve Şeceretü'd-Dür Türbesi'nin mihrap kavsarasındaki incili ağaç motifi işlenmiş, cam mozaik ve benzeri süslemeler,

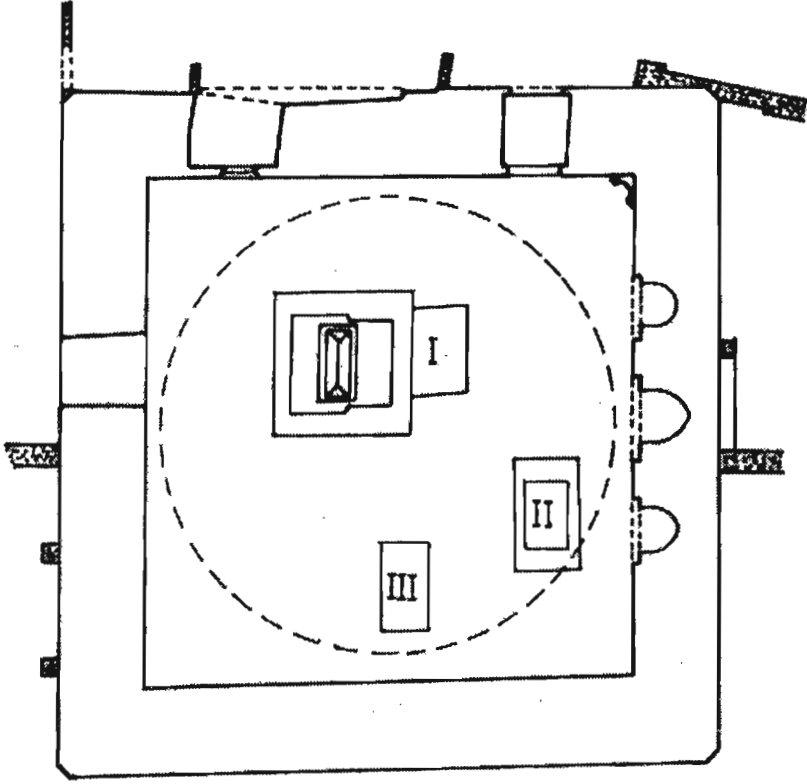
²⁷ H. Z. Ülken, a.g.e., s. 125-130; S. K. Yetkin, *İslam Sanatı Tarihi*, Ankara 1954, s. 93-96; a.mlf., *İslam Mimarisi*, Ankara 1965, s. 73-74; a.mlf., *İslam Ülkelerinde Sanat*, İstanbul 1984, s. 35; S. M. Muhammed, *Mesacidü Mısır ve Evliyauha's-Salihun*, I, Kahire 1971, s. 314-329, 398-407; D. Behrens-Abouseif, a.g.e., s. 72-74, 76-77.

²⁸ S. K. Yetkin, *İslam Mimarisi*, Ankara 1965, s. 73.

Mısır'da daha önce var olan Fatımi bezeme anlayışından bazen tamamen farklı ve yepyeni, bazen de onları takip eden bir anlayış sergilemektedir.

Sonuç olarak burada ele aldığımız mezar yapıları da gösteriyor ki, Mısır'daki İslam sanatı için Eyyubiler dönemi, tam anlamıyla bir yeniden doğuşu temsil eder, daha sonra bölgeye hakim olan Memluklar zamanındaki imar ve sanat faaliyetleriyle birlikte Mısır'daki Eyyubi öncesi Fatımi ve Tolunoğulları hariç diğer Arap soylu devletlerin sanat anlayışlarından farklı, tamamen Türk sanat geleneklerinin takipçisi bir sanatın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.²⁹

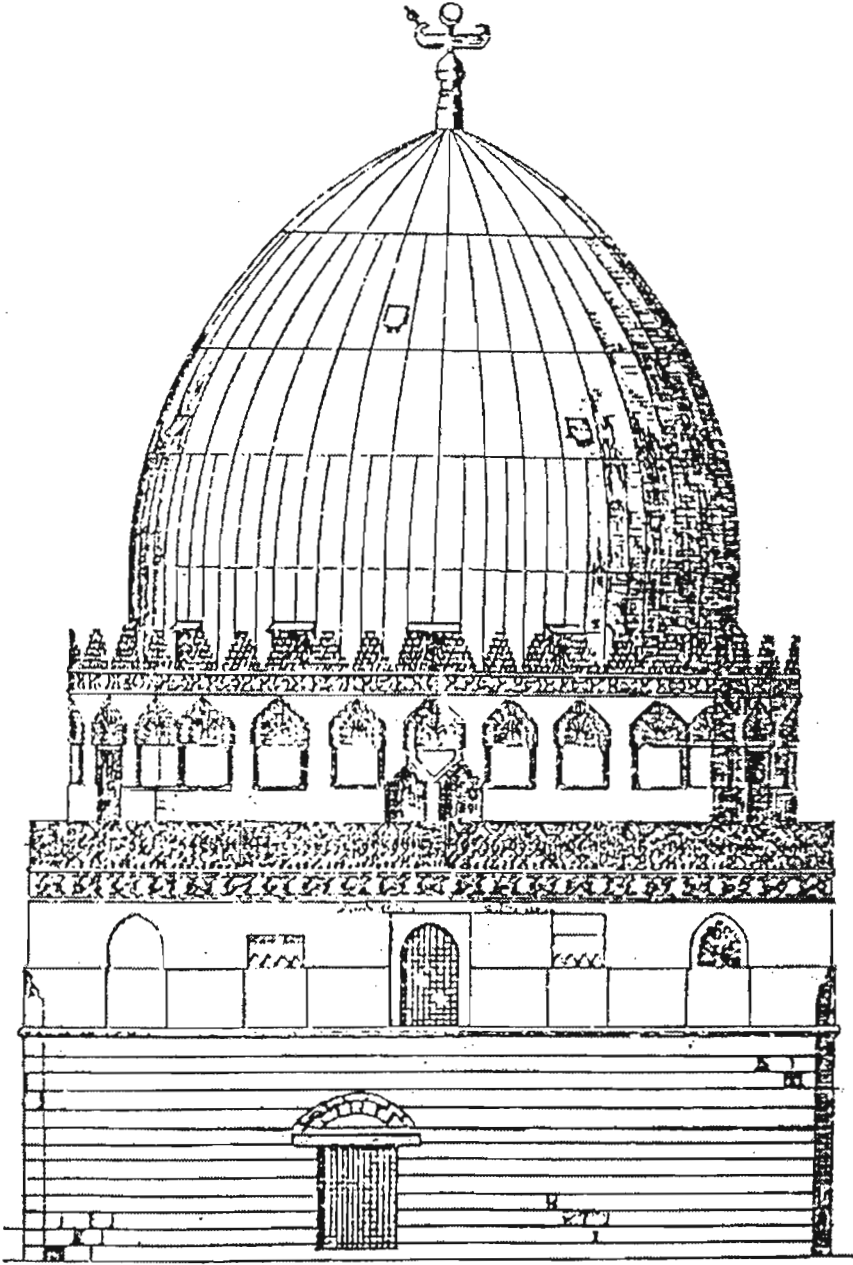
²⁹ A. E. Beksaç, **a.g.m.**, s. 31.

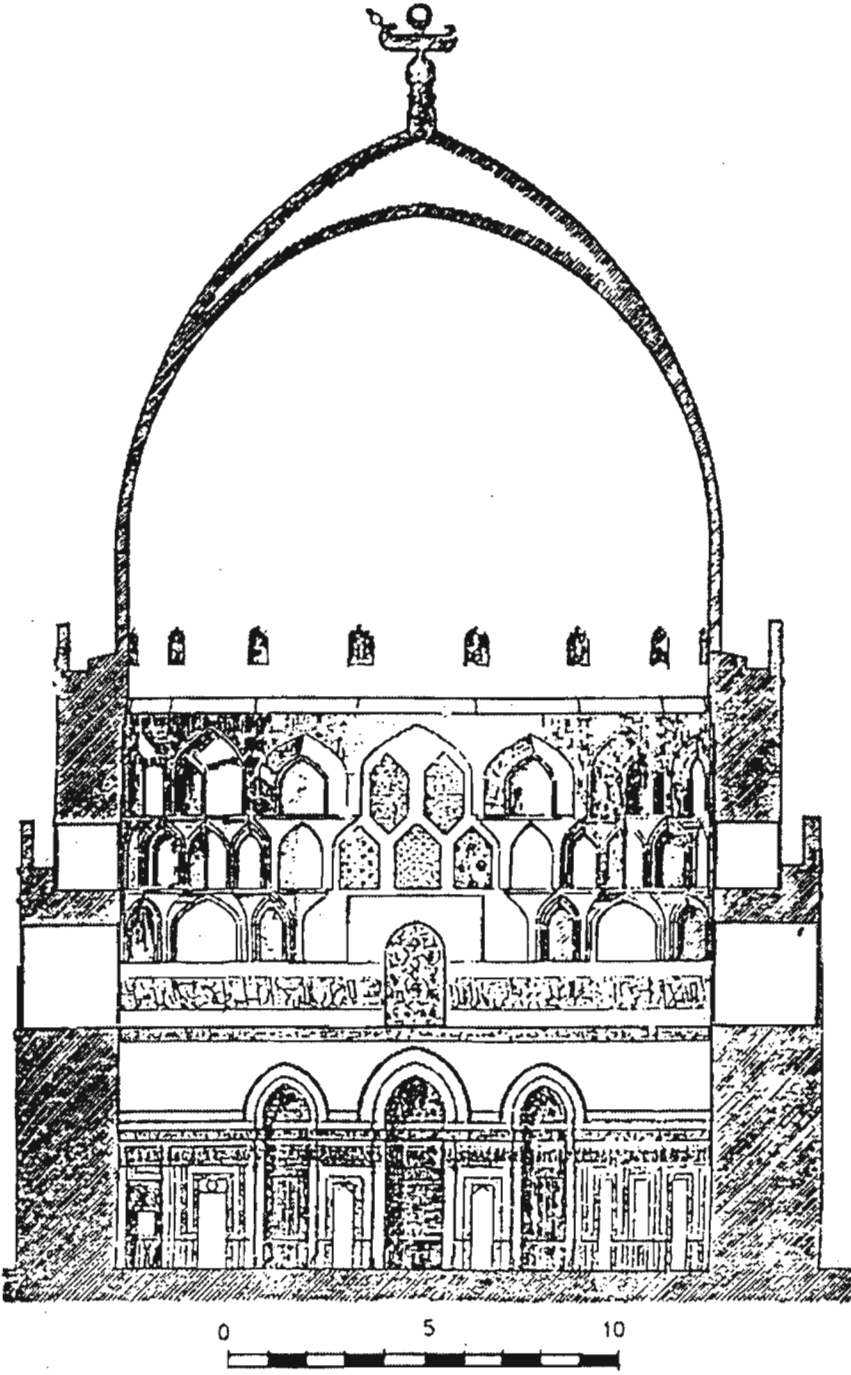
← K

0 1 2 3 4 5m.

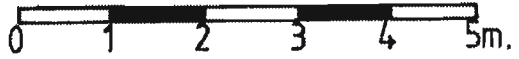
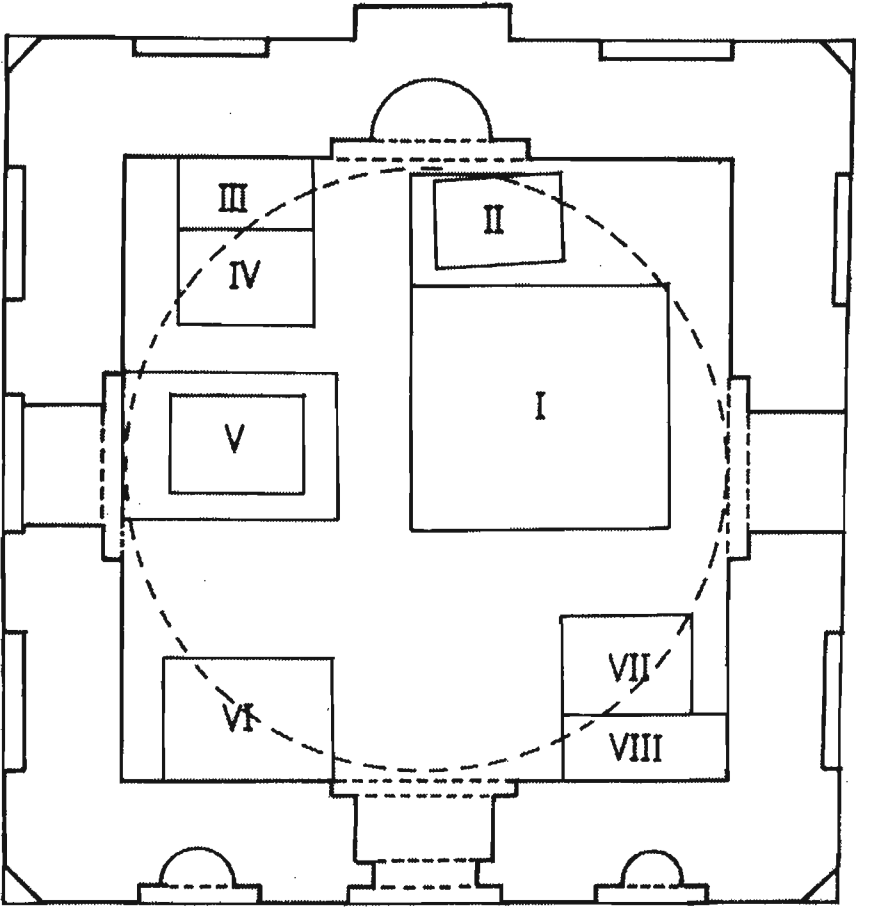
Çizim : I İmam Şafi'i Türbesi'nin Planı

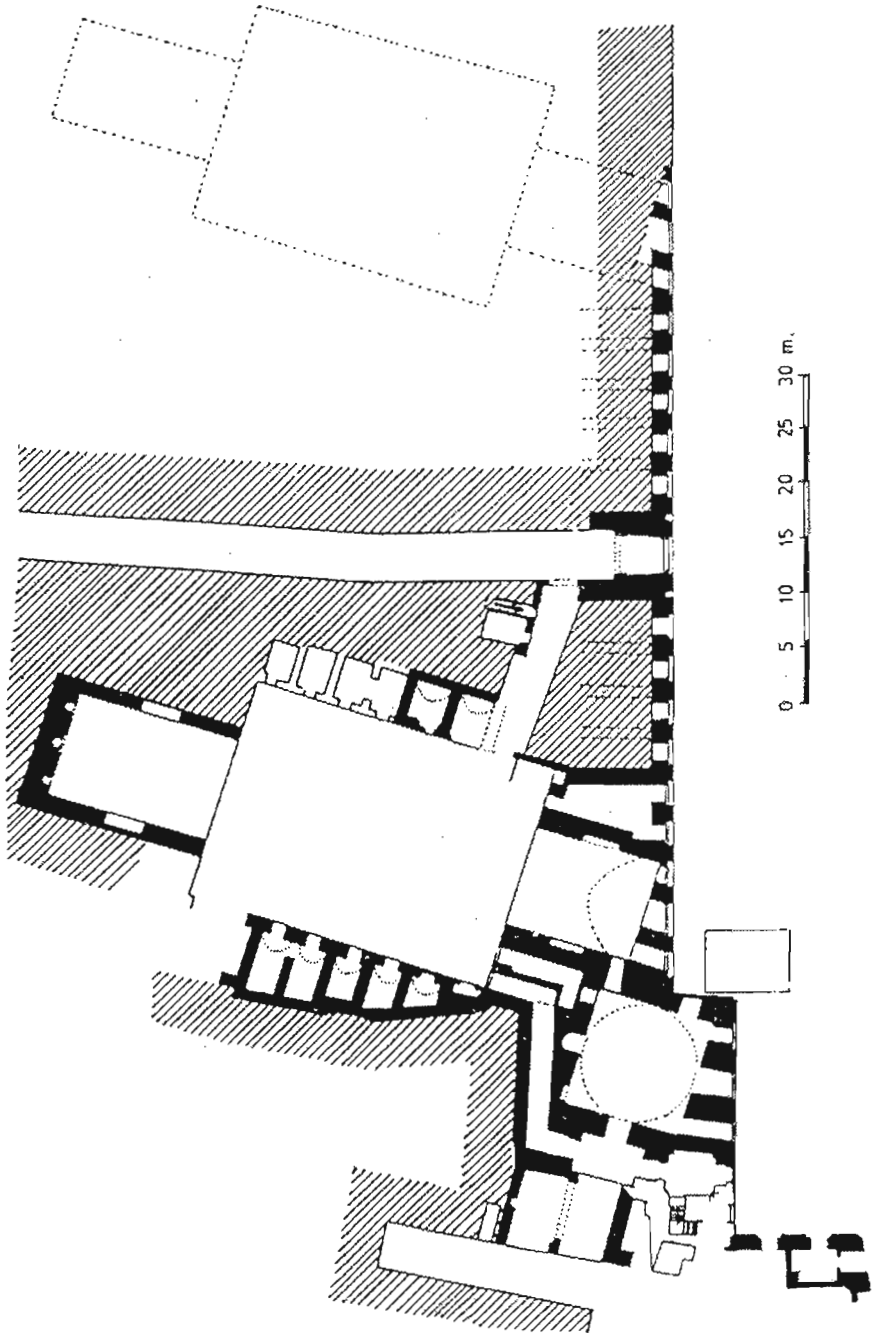
Çizim : 2 İmam Şafi'i Türbesi'nin Görünüşü

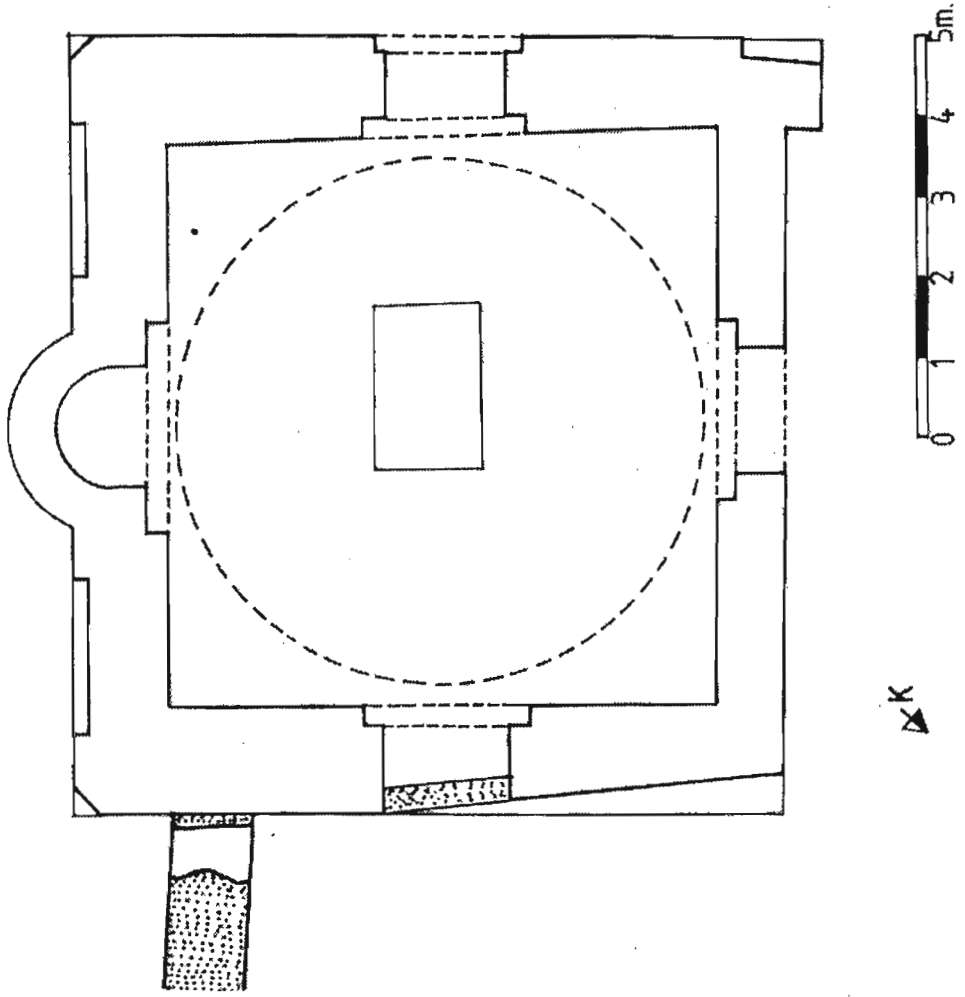
Çizim : 3 İmam Şafi'i Türbesi'nin Kesiti

Çizim : 4 Abbasi Halifeleri Türbesi'nin Planı

Çizim : 5 Sultan Salih Necmeddin Eyyup Türbesi'nin Planı

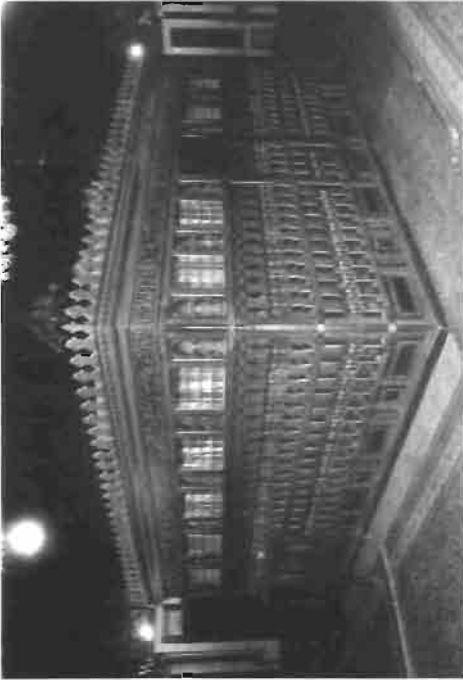
Çizim : 6 Şeceretü'd-Dür Türbesi'nin Planı

Resim : 1 İmam Şafî'i Türbesi ve Mescidi

Resim : 2 İmam Şafî'i Türbesi

Resim : 3 İmam Şafî'i Türbesi'nin Ahşap Sandukası

Resim : 4 Abbasi Halifeleri Türbesi'nin Kuzeyden Görünüşü

Resim : 5 Abbasi Halifeleri Türbesi'nin
Güneydoğudan Görünüş

Resim : 6 Abbasi Halifeleri Türbesi'nin
Kuzeybatıdan Görünüş

Resim : 7 Sultan Salih Necmeddin Eyyup
Türbesi

Resim : 8 Şeceretü'd-Dür Türbesi
Kuzeybatı Cephesi

Resim : 9 Şeceretü'd-Dür Türbesi Güneybatı Cephesi